

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΠΟΛΙΤΗΣ

ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ

Α Ν Α Τ Υ Π Ο

ΑΠΟ ΤΗΝ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ»
ΤΟΜ. ΔΗ' (2006-2007)

ΑΘΗΝΑ 2007

ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ

Από τον Μαρξ γνωρίζουμε ότι η θρησκεία μπορεί να λειτουργεί ως το καταπραϊντικό όπιο των λαών. Από τον Σωκράτη, ότι η διανόηση οφείλει να είναι η αλογόμυγα που τους ξυπνά. Η θρησκεία και η διανόηση ξεκινούν και οι δύο από μία ελπίδα. Το θρησκευτικό οικοδόμημα είναι χτισμένο στην, κατά Χορκχάιμερ, «νοσταλγική πεποίθηση ότι υπάρχει ένας Άλλος που θα φέρει την ειρήνη»¹. Κατ' αντιστοιχία, η διανόηση είναι πεπεισμένη ότι ένας καλύτερος κόσμος είναι εφικτός, γι' αυτό και στην κλασική της αντίληψη τάσσεται πάντοτε ενάντια στο εκάστοτε status quo.

Στον δυτικό μεταπολεμικό χώρο κυριάρχησε η φιλελεύθερη πολιτική πρόταση, που πρέσβευε την ιδιωτική κατοχή των μέσων παραγωγής, ενώ στο ανατολικό μπλοκ η σοσιαλιστική, που πρότεινε την κοινωνική κατοχή τους. Εύλογα, στην πρώτη περίπτωση η διανόηση έτεινε το βλέμμα προς το σοσιαλισμό, την ίδια στιγμή που στη δεύτερη συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο.

Η κατάρρευση του ανατολικού συστήματος οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης δεν έφερε, προφανώς, το τέλος της Ιστορίας· στέρησε πάντως τη διανόηση της δύσης από θεμελιώδη ερείσματα. Από τη στιγμή που τα μέσα παραγωγής ανήκουν σε ιδιώτες, όπως συμβαίνει στο μεγαλύτερο μέρος του σημερινού κόσμου, ο σοσιαλισμός είναι λειτουργικά απών. Ό,τι ανακύπτει συνιστά, απλώς και μόνο, διαφορετικές αποχρώσεις και εκδοχές της φιλελεύθερης οικονομίας. Αυτή είναι και η αιτία για την οποία συνταράζονται τα θεμέλια όσων σοσιαλιστικών κομμάτων διατηρούν παλιές ονομασίες, επαγγελίες και προγράμματα, την ώρα που έχουν αποδεχθεί την οικονομία της αγοράς.

Αντινομία

Για μεγάλο μέρος της δυτικής διανόησης, οι αποτυχίες και τα προβλήματα

1. Max Horkheimer, *La Théorie Critique Hier et Aujourd' hui*, Paris, 1970, σελ. 362.

στην εφαρμογή των σοσιαλιστικών ιδεωδών, άφησαν άμωμο το βάθρο του βασιικού τους θεωρητικού εκφραστή: δεν υπήρχαν ελλείψεις και αστοχίες στις οδηγίες του Μαρξ, όσα συνέβησαν δεν ήταν παρά αποτέλεσμα παρερμηνείας ή κακής άσκησης πολιτικής. Ίσως, μάλιστα, εάν ήταν δυνατό —έστω και για λίγο— να επιστρέψει ο Μαρξ, θα μας εξηγούσε καλύτερα όσα είχε πει, θα απελευθέρωνε την ουσία της θεωρίας του από τα δεσμά των κάθε λογής Μαρξισμών. Άλλωστε, αυτή η σκέψη ήταν η πηγή που ενέπνευσε τον Χάουαρντ Ζιν να γράψει το έργο *Ο Μαρξ στο Σόχο*, που ανέβηκε πρόσφατα και στην θεατρική σκηνή της Αθήνας. Στο αριστοτεχνικό αυτό έργο, ο Μαρξ γυρίζει πίσω στη Γη με σκοπό «να αποκαταστήσει την υπόληψή του. Να απαντήσει στους παλιάτσους που εκατό χρόνια τώρα διακηρύσσουν ότι είναι νεκρός». Το ευφυές κείμενο πετυχαίνει να δείξει ακριβώς αυτό: ότι η αποτυχία στην εφαρμογή πολιτικών θεωριών, δεν πρέπει να βαραίνει όσους τις ενέπνευσαν, αλλά αποκλειστικά εκείνους που δεν κατόρθωσαν να τις εφαρμόσουν.

Στην περίπτωση του φιλελευθερισμού παρατηρείται μία εξαιρετικά ενδιαφέρουσα αντινομία. Αν και συνιστά την πετυχημένη θεωρία που επικράτησε, (ή ίσως για αυτόν ακριβώς το λόγο) έχει κατασκευοφανηθεί όσο λίγες. Προβάλλεται η αντίληψη πως, ό,τι συμβαίνει σήμερα στο πολιτικό και κοινωνικό πεδίο τελεί υπό την σκέπη της νικηφόρου ομπρέλας του φιλελευθερισμού. Γνωρίζουμε ότι η νέα πραγματικότητα εκφράζεται με τον καλπάζοντα καπιταλισμό, την αχαλίνωτη οικονομία, κοντολογίς, με το ευρύ περιεχόμενο που προσδίδεται στον όρο «παγκοσμιοποίηση». Έτσι λοιπόν, στην αυγή του 21ου αιώνα, ο φιλελευθερισμός ως έννοια, αποκτά αδιαμφισβήτητο αξιολογικό πρόσημο. Ό,τι θετικό διαπιστώνεται, έχει τον φιλελευθερισμό ως αίτιο, ό,τι αρνητικό το ίδιο.

Οι υπερασπιστές της θεωρίας δικαιολογούν τα πάντα στο όνομά της. Ακούγεται συχνά:

— Υπάρχει ανεργία!

Ναι, αλλά το φαινόμενο αυτό αποβαίνει προς όφελος της πλειοψηφίας, λέει ο φιλελευθερισμός, άρα τη δεχόμαστε.

— Υπάρχει περιορισμός των ατομικών ελευθεριών!

Ναι, αλλά η προστασία του αγαθού της ζωής υπερτερεί, άρα η ανάγκη για ασφάλεια υπερέχει της ανάγκης για ελευθερία.

— Τα πάντα θυσιάζονται στο βωμό της ατομικής ιδιοκτησίας!

Ναι, αλλά σε αυτήν εδράζεται το οικοδόμημα του φιλελευθερισμού, άρα δεν γίνεται αλλιώς.

Με αυτόν τον τρόπο, έννοιες όπως *συντηρητισμός* ή *ακόμη και αντίδραση*, των οποίων η φυσική θέση βρίσκεται στον αντίποδα του φιλελευθερισμού, ξαφνικά παρουσιάζονται ως άμεσα συνδεδεμένες με αυτόν.

Ακολουθώντας αυτό το σκεπτικό, όσοι εναντιώνονται στη νέα τάξη αντιμετωπίζουν μονοδιάστατα την επικρατούσα πολιτική θεωρία. Ουσιαστικά, η

εναντίωση αυτή εκφράζεται πρωταρχικά από τον ισλαμικό φονταμενταλισμό και δευτερογενώς από όσους αναπαράγουν μαρξογενή επιχειρήματα. Και οι δύο αποκλίσεις επιρρίπτουν την ευθύνη όλων των δεινών στο φιλελευθερισμό, κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο που, για τον Πρόεδρο Ρήγκαν, η Ε.Σ.Σ.Δ. συνιστούσε κάποτε την Αυτοκρατορία του Κακού.

Εδώ εντοπίζεται το καθοριστικό πρόβλημα της σημερινής διανόησης: οι διανοούμενοι της δύσης είναι ασφυκτικά εγκλωβισμένοι σε παλιές διπολικές αγκυλώσεις. Αδυνατούν να παραγάγουν ουσιαστικό αντιπολιτευτικό λόγο, η σκέψη τους είναι μη συντελεστική. Δεν μπορούν να εγείρουν την κοινωνία, η οποία με μαθηματική ακρίβεια οδηγείται στο φανταστικό σταυροδρόμι «ή με το φιλελευθερισμό ή με τον Μπιν Λάντεν». Δοθέντος ότι η δεύτερη επιλογή είναι εξόφθαλμη, αναγκαστικά η κοινωνία ταυτίζεται με την πρώτη. Είναι πλέον εύκολο να δεχθεί την «παγκοσμιοποίηση» ως οριστική συνεπαγωγή του φιλελευθερου θριάμβου και αναπόδραστο να πέσει στην ανοιχτή αγκαλιά του φερόμενου ως φιλελευθερισμού, ακόμη κι αν αυτός δεν συνιστά παρά συντηρητική οπισθοδρόμηση σε όλα τα επίπεδα.

Η προσωπική σφαίρα και οι τρεις διαστάσεις της φιλελεύθερης θεωρίας

Στην πραγματικότητα, όμως, ο φιλελευθερισμός δεν στηρίζεται στη μεγέθυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, ούτε στοχεύει στην ηθελημένη εξαθλίωση των πολλών προς όφελος των ολίγων. Δεν υποστηρίζει ότι μια χώρα δικαιούται ηθικά να εισβάλλει σε μιαν άλλη για λόγους οικονομικού συμφέροντος και ασφαλώς δεν εξαντλείται στην προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας. Η θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία πρέπει να θυμόμαστε ότι οικοδομήθηκε στα θεμέλια του φιλελευθερισμού, είναι εξόχως ασύμβατη με τους βασιανισμούς κι εξευτελισμούς που διαπιστώνονται σήμερα στα Γκουαντάναμο και τις μυστικές φυλακές, (όπως επίσης και στα Λιβάνια του Θανάτου της Καμπότζης ή τα σιβηριανά Γκουλάγκ παλαιότερα)². Αυτά τα εγκλήματα που έγιναν —και εξακολουθούν να γίνονται— στο όνομα της πολιτικής φιλοσοφίας, ουδεμία σχέση έχουν με τις προτάσεις, που, στοχαστές όπως ο Τζων Λοκ ή ο Καρλ Μαρξ διατύπωσαν, σε δύσκολους καιρούς, βάζοντας σε κίνδυνο τη ζωή τους. Ενέργειες όπως η πρόταση καθολικής παρακολούθησης όλων των μορφών επικοινωνίας των πολιτών, που ψήφισε πρόσφατα η Επιτροπή Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, αντιβαίνουν βάνουσα τις αρχές της

2. Είναι ενδεικτικό ότι ο Ντέιβιντ Κάμερον, ηγέτης των Βρετανών συντηρητικών Τόρις, δήλωσε, επικαλούμενος το Γκουαντάναμο, ότι η Αμερική ρέπει προς την άρνηση του φιλελευθερισμού. *Wall Street Journal*, 11/9/2006.

φιλελεύθερης πολιτικής θεωρίας. Ο αυταρχισμός και η επιβολή δεν μπορούν να δικαιολογηθούν από αυτήν. Η ταύτιση της φιλελεύθερης φιλοσοφίας με τη σημερινή πραγματικότητα δεν είναι παρά ένας καλλιεργημένος μύθος. Εξυπηρετεί την εξουσία να βαφτίζει κάτι ως φιλελεύθερο, ούτως ώστε να διευκολύνεται η αποδοχή του από την κοινωνία ως κάτι το αναγκαίο και ορθολογικό.

Ο φιλελευθερισμός, όπως αποσαφηνίζει ο Αϊζάια Μπερλίν, επιδιώκει τον καθορισμό της προσωπικής σφαίρας, δηλαδή του χώρου εντός του οποίου άτομα ή ομάδες ατόμων πρέπει να αφήνονται ελεύθερα να πράξουν ό,τι επιθυμούν, δίχως να μπορεί κάποιος τρίτος να παρέμβει στις πράξεις τους. Η επιθυμία σεβασμού της προσωπικής σφαίρας συνιστά δείγμα υψηλής πολιτισμικής στάθμης. Όσο πιο μεγάλο είναι το προσωπικό πεδίο μη επέμβασης, τόσο μεγαλύτερη είναι και η ελευθερία που απολαμβάνουν τα πρόσωπα. Ο πολιτικός νόμος αυτό το καθήκον έχει να υπηρετήσει³.

Θα ήταν ίσως δυνατό, ένας απόλυτος δεσπότης ή ένα ολοκληρωτικό σύστημα να επιτρέπουν περισσότερης έκτασης ελευθερία της προσωπικής σφαίρας απ' ό,τι μια μέτρια δημοκρατία. Επομένως, σε θεωρητικό πάντα επίπεδο, η ελευθερία δεν συνδέεται λογικά με τις έννοιες της αυτοκυβέρνησης και τη δημοκρατίας. Παρ' ό,τι όμως η αυτοκυβέρνηση δεν αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την ελευθερία, αποτελεί ίσως την πιο ικανή εγγύηση για την προστασία της. Γι' αυτό και η δημοκρατία είναι μονόδρομος για τον φιλελευθερισμό. Αυτή η αντίληψη σεβασμού οδηγεί στον πλουραλισμό και την αποδοχή του διαφορετικού, στοιχεία που αποτελούν δομικούς πυλώνες της θεωρίας.

Ο φιλελευθερισμός μπορεί να διακριθεί σε τρεις διαστάσεις: πολιτική, οικονομική, κοινωνική. Στην κλασική του μορφή, όπως δηλαδή προτάθηκε από το Λοκ στο τέλος του 17^{ου} αιώνα, υποστηρίζει ότι σκοπός θέσπισης της πολιτείας είναι η διαφύλαξη τριών βασικών αγαθών: ζωής, ελευθερίας και ατομικής ιδιοκτησίας⁴. Για την προάσπισή τους θεσπίζεται αρχικά η πολιτική κοινότητα και αυτή ακριβώς η προάσπιση είναι που νομιμοποιεί την άσκηση πολιτικής εξουσίας. Επισημαίνει όμως ο Λοκ, ότι εφ' όσον η εξουσία αποτυγχάνει στο έργο της, δηλαδή δεν προστατεύει τα συγκεκριμένα αγαθά των πολιτών, τότε αυτομάτως αποστερείται της νομιμοποίησής της. Άρα, οι πολίτες αποδεσμεύονται από κάθε υποχρέωση υπακοής προς αυτήν⁵. Με άλλα λόγια, η πολιτική εξουσία λογοδοτεί στην κοινωνία για το έργο της και η κοινωνία κρίνει εάν η αρχική συμφωνία τηρείται. Αυτή είναι η καρδιά του πολιτικού φιλελευθερισμού. Με αυτά τα επιχειρι-

3. Αϊζάια Μπερλίν, *Τέσσερα Λοκίγια Περί Ελευθερίας*, Αθήνα, 2001, σσ. 259, 265.

4. Peter Laslett, (ed) *John Locke, Two Treatises of Government*, Cambridge, 1960, *Second Treatise*, XI 134, XV 173, VII 87, IX 123.

5. Οπ.π., XVIII, 202, XIII 155.

ρήματα ο Λοκ έγινε ο κήρυκας της *Ένδοξης Επανάστασης* που το 1688 πέτυχε τον τερματισμό της απολυταρχίας στην αντίπερα ακτή της Μάγχης.

Ιστορικά, ο πολιτικός φιλελευθερισμός συνδέθηκε με τον οικονομικό, την ανάπτυξη δηλαδή του καπιταλισμού, ο οποίος στηρίχθηκε στον σεβασμό της ατομικής ιδιοκτησίας. Πράγματι, για τον Άνταμ Σμιθ, το ατομικό συμφέρον είναι η ατμομηχανή της οικονομίας. Εισηγείται λοιπόν ελεύθερο εμπόριο χωρίς κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομική ζωή και καταμερισμό εργασίας. Κατ' αυτόν, μία *άορατη χειρ*, αυτορρυθμίζει την αγορά. Διά της αυτορύθμισης, υποστηρίζει ο Σμιθ, ότι θα αυξηθεί η παραγωγή για το συμφέρον όλων. Τα ποσοστά επί του συνολικού πλούτου που κατέχει κάθε τάξη θα μείνουν ίδια, αλλά ο συνολικός πλούτος θα είναι μεγαλύτερος. Σε αυτήν την τοποθέτηση βρίσκει τα ερείσματα του ο σύγχρονος νεοφιλελευθερισμός, ο οποίος όχι μόνο διατηρεί τα πιο ακραία στοιχεία του Σμιθ, αλλά τα προεκτείνει.

Η κοινωνική διάσταση του φιλελευθερισμού παραπέμπει στον Τζων Στιούαρτ Μιλλ. Η δική του συνθετική σκέψη επέτρεψε στη φιλελεύθερη θεωρία να εμπλουτίσει το καπιταλιστικό σύστημα διαχείρισης του πλούτου με ανταποδοτικά σχήματα, όπως το κράτος-προνοίας. Για τον Μιλλ η πολιτεία δεν περιορίζεται στο ρόλο του θεατή⁶. Έχει χρέος παρέμβασης για την προστασία των οικονομικά ασθενών και ρύθμισης των οικονομικών σχέσεων, ούτως ώστε να επιτρέπεται και διευκολύνεται η ελεύθερη εξέλιξη και καλλιέργεια των ανθρώπων. Δίχως παρέμβαση οι φτωχοί είναι καταδικασμένοι να συντριβούν στις μυλόπετρες της αγοράς. Επιμένει ο ίδιος, πως η εκπαίδευση οφείλει να είναι υποχρεωτική και να την αναλαμβάνει το κράτος. Ας σημειωθεί πως ακόμη και ο ίδιος ο Σμιθ δέχεται κρατική παρέμβαση στο χώρο της εκπαίδευσης, ενώ σημερινοί νεοφιλελεύθεροι όπως ο Τούλεϋ την αρνούνται.

Η καθοριστική διαφορά σε σχέση με άλλα συστήματα είναι, ότι στο μοντέλο του Μιλλ, οι κρίσιμες παρεμβάσεις και οι ρυθμίσεις, δεν γίνονται από ένα φωτισμένο δικτάτορα, όπως θα ήταν πρόθυμος να δεχθεί ο Ρουσσώ ή έναν απόλυτο μονάρχη που θα συμβουλευόταν τους πολίτες, όπως θα δεχόταν ο Χέγκελ. Η παρέμβαση γίνεται από την εκλεγμένη κυβέρνηση την οποία διορίζουν και ελέγχουν οι πολίτες. Αυτό είναι το στοιχείο που διαφοροποιεί ποιοτικά το φιλελεύθερο πολιτικό μοντέλο.

Σήμερα, η αξία αυτή δεν φωτίζεται επαρκώς. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι ο φιλελευθερισμός υποτάσσεται συχνά στην οικονομική του διάσταση, η οποία δεν έχει ανάγκη τις άλλες δύο, για να λειτουργήσει. Μάλιστα, αυτές περισσότερο εμποδίζουν παρά ευνοούν την απρόσκοπτη ανάπτυξη της πρώτης: ο καπιταλισμός αναπτύσσεται καλύτερα εκτός δημοκρατίας, εκεί όπου δεν υπάρχουν ισχυρές απαιτήσεις για δημόσιες δαπάνες, η κοινωνική πρόνοια απουσιάζει και η

6. Αιζία Μπερλίν, *Τέσσερα Δοκίμια Περί Ελευθερίας*, Αθήνα, 2001, σελ. 343.

εργατική νομοθεσία δεν υφίσταται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπου οικονομικός και πολιτικός φιλελευθερισμός δεν συμβαδίζουν, συνιστούν τα στρατοκρατούμενα προτεκτοράτα της Λατινικής Αμερικής του πρόσφατου παρελθόντος, καθώς και οι φιλοδυτικές Αραβικές μοναρχίες. Θα πίστευε κανείς ότι συνιστούν φιλελεύθερα περιβάλλοντα, επειδή εκεί η οικονομία βρέθηκε σε ιδιωτικά χέρια;

Επομένως, αυτό που επικρατεί σήμερα, δεν είναι παρά εκδοχές του φιλελευθερισμού, με ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική του διάσταση, όπου μάλιστα επικρατεί μία από τις σχετικές οικονομικές προσεγγίσεις. Η κατ΄εξουσίαν της οικονομικής διάστασης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον νεοφιλελευθερισμό. Η λογική μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι αυτή η προσέγγιση μπορεί να διερευνηθεί ως υπαίτια των όποιων οικονομικών δεινών ανακύπτουν και όχι η φιλελεύθερη θεωρία στο σύνολό της. Συνεπώς η διαφωνία με τη νέα πραγματικότητα εστιάζεται και πάλι να είναι διαφωνία με το φιλελευθερισμό εν γένει.

Επαναστατικότητα

Παρά τα φαινόμενα, ο αντίλογος σε αυτή την διάσταση, δεν είναι αποκλειστικά ριζωμένος σε ισλαμιστικό έδαφος, ούτε δεσμεύεται με κάποιο μεταφυσικό τρόπο να καταφεύγει σε επιχειρήματα που προέρχονται από το ηττημένο σοσιαλιστικό στρατόπεδο. Απεναντίας, η αμφισβήτηση μπορεί να τροφοδοτηθεί με επιχειρήματα που προέρχονται από την καρδιά της φιλελεύθερης φιλοσοφίας. Και αυτά εκ θέσεως, είναι πολύ ισχυρότερα. Παρά τα φαινόμενα, λοιπόν, ο φιλελευθερισμός μπορεί να σταθεί στο πλευρό της κοινωνίας και να γίνει ο καλύτερος προμηθευτής του οπλοστασίου των επιχειρημάτων της.

Το γεγονός ότι το αποκαλούμενο φιλελεύθερο δημοκρατικό μοντέλο⁷ αποτελεί το αναμφίβολο πολιτικό status quo, παρέχει σαφείς απαντήσεις σχετικά με το ρεαλισμό του. Από την άλλη μεριά όμως, αφήνει κάποια ερωτηματικά σχετικά με την επαναστατικότητά του. Αλλά, η επαναστατική δυναμική του φιλελευθερισμού, δεν πρέπει να αναζητείται στις κυβερνήσεις των πλουσιότερων χωρών της Δύσης, πρέπει να αναζητηθεί εκεί όπου αυτός δεν εμφανίστηκε ως επικρατούσα πολιτική ιδεολογία, όπως λόγου χάρη στις «βελούδινες επαναστάσεις», που πριν από δεκαεπτά χρόνια έφεραν την κατάρρευση του ανατολικού συνασπισμού.

Ένα σπουδαίο στοιχείο, το οποίο εμποδίζει την αποκάλυψη της επανα-

7. Ο Καστοριάδης το αποκαλούσε συνήθως φιλελεύθερο ολιγαρχικό μοντέλο. Εφ' όσον γίνει δεκτό, ότι μόνο η άμεση δημοκρατία έχει το προνόμιο να μπορεί να αποκαλείται δημοκρατία, τότε, ασφαλώς, όταν αναφερόμαστε στα σύγχρονα συστήματα αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης, ο προσδιορισμός ολιγαρχικό είναι ακριβέστερος από τον προσδιορισμό δημοκρατικό.

στατικότητα του φιλελευθερισμού είναι ότι η αναμέτρησή του με το παλαιό καθεστώς, δεν συνοδεύτηκε από λουτρά αίματος, όπως συμβαίνει συνήθως με εξεγέρσεις που εμφορούνται από άλλες ιδεολογίες. Αυτή είναι η αιτία που πολλές φορές ο φιλελευθερισμός συνδέεται εσφαλμένα με τον συντηρητισμό. Εν τούτοις, αξίζει να σημειωθεί, ότι, όταν ο Λοκ καλεί σε εξέγερση δεν αναφέρεται σε καθιστικές διαμαρτυρίες, απεργίες και παθητική αντίσταση, αλλά σε ένοπλη αντίσταση κατά των σφετεριστών της πολιτικής εξουσίας⁸. Στο ίδιο μήκος κύματος ο Μιλλ διατρανώνει ότι ο πόλεμος είναι προτιμότερος από την καταπίεση και ότι μία επανάσταση που θα εξολόθρευε όλους τους Άγγλους με ετήσιο εισόδημα άνω των 500 στερλινών, μόνο καλό μπορεί να φέρει!⁹ Τέτοιες φράσεις δεν έχουν να ζηλέψουν τίποτα σε επαναστατικότητα από ανάλογες διατυπώσεις του Μαρά τις ματωμένες μέρες του Σεπτεμβρίου του 1792. Κανείς όμως ποτέ δεν κατηγόρησε τον Μαρά για συντηρητισμό...

Ευτυχώς, δεν χρειάζεται να φτάσουμε τόσο μακριά είτε σε βάθος χρόνου είτε σε έκταση της δράσης. Το κοντινό παρελθόν παρέχει άφθονα παραδείγματα που καταδεικνύουν την αμφισβητική ισχύ του φιλελευθερισμού. Η αντίληψη που θέλει την εξουσία υπηρέτη της κοινωνίας και των πολιτών είναι η καλύτερη διασφάλιση της δημοκρατίας. Για παράδειγμα: το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης κατηγορεί τις κυβερνήσεις ότι είναι έρμαια των πολυεθνικών που συνιστούν τους εξωθεσμικούς νομοθέτες της νέας τάξης. Η αριστερά διατείνεται πως αυτό είναι εγγενές χαρακτηριστικό της φιλελεύθερης πολιτείας. Όμως ο ίδιος ο Λοκ επισημαίνει πως όταν όσοι νομοθετούν δεν είναι οι εντεταλμένοι προς τούτο, η εξουσία παραβιάζει την αρχική συμφωνία και οι πολίτες δικαιούνται να εξεγερθούν¹⁰.

Αντίθετα με ότι θα νόμιζε κανείς, οι συχνά επαναλαμβανόμενες προτροπές για ανυπακοή και απειθαρχία αναφέρονται σε κατ' εξοχήν φιλελεύθερα αιτήματα. Το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής θεμελιώνεται στη ευφυή διάκριση του Λοκ ανάμεσα σε δίκαιη και άδικη εξουσία¹¹. Είναι η ίδια συλλογιστική, που το Δεκέμβριο του 1955 στην Αλαμπάμα, οδήγησε τη Ρόζα Παρκς στην άρνηση παραχώρησης της θέσης της στο λεωφορείο σε ένα λευκό επιβάτη. Η επακόλουθη σύλληψή της έδωσε το έναυσμα της κίνησης για τα πολιτικά δικαιώματα στις Η.Π.Α.

Ο φιλόσοφος Τζων Ρωλς, που εξελίχθηκε σε έναν από τους σπουδαιότερους

8. Locke, XIX, *passim*.

9. Μπερλίν, ό.π., σελ. 342.

10. Peter Laslett, (ed) *John Locke, Two Treatises of Government*, Cambridge, 1960, *Second Treatise*, XIX, 214.

11. Γιώργος Ν. Πολίτης, *Το Δικαίωμα της Πολιτικής Ανυπακοής και η Φιλοσοφία του John Locke*, Έννοια, 2004, σελ. 143.

σύγχρονους διανοητές, έγινε γνωστός τη δεκαετία του '60 εξ αιτίας άρθρων του για τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα. Ο ίδιος εισηγήθηκε μια εξισωτική μορφή φιλελευθερισμού, σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες που συνεπάγονται τα διάφορα αξιώματα και λειτουργήματα πρέπει να ρυθμίζονται κατά τρόπο τέτοιο, ώστε —άσχετα με την έκτασή τους— να εξυπηρετούν όσο το δυνατόν περισσότερο τα μη ευνοημένα μέλη της κοινωνίας. Γι' αυτόν, στόχος του πολιτικού φιλελευθερισμού είναι να οικοδομήσει μία δίκαιη και σταθερή κοινωνία ελευθέρων και ίσων πολιτών, οι οποίοι θα συμβιώνουν αρμονικά, παρ' ότι όπως είναι φυσικό, χωρίζονται από εύλογα θρησκευτικά, φιλοσοφικά και ηθικά δόγματα¹².

Η αναγνώριση των υψηλών δυνατοτήτων της κοινωνικής και πολιτικής διάστασης του φιλελευθερισμού ενισχύεται και από μία επί πλέον διαπίστωση: την πρόσφατη απόπειρα της αριστερής ευρωπαϊκής πολιτικής σκέψης, να εμπλουτίσει το σοσιαλισμό με φιλελεύθερες αρχές¹³. Η μερίδα της αριστεράς που δεν προσβλέπει σε κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής έχει μόνο να ωφεληθεί από τη σύνθεση των απόψεών της με ένα κομμάτι της φιλελεύθερης πολιτικής θεωρίας που, στην πράξη, δεν βρίσκεται πολύ μακριά από αυτήν. Ίσως τελικά η αριστερά της αριστεράς, να βρίσκεται εγγύτερα σε ένα μέρος της δεξιάς απ' ότι διατείνονται και οι τρεις εμπλεκόμενοι¹⁴.

Επίλογος

Σε κάθε περίπτωση, η συκοφαντημένη φιλελεύθερη θεωρία μπορεί να συστήσει δύναμη ανανέωσης και αμφισβήτησης σε πλήθος αφορμών: η παραβίαση ατομικών ελευθεριών, η αδικαιολόγητη κήρυξη πολέμου, η οικονομική νομοθεσία που οδηγεί τους αδύνατους στη φτώχεια, είναι ορισμένες μόνο από αυτές. Ασφαλώς, ήταν ο Λοκ αυτός που θεμελίωσε το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας, αποτελεί όμως μεγάλο σφάλμα να θεωρείται απολογητής της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Ο ίδιος δεν άφησε καμιά αμφιβολία σχετικά με το ότι, στην κλίμακα των αξιών, το αγαθό της ζωής προτάσσεται του αγαθού της

12. Τζων Ρωλς, *Ο Πολιτικός Φιλελευθερισμός, Μεταίχμιο*, 2004, σσ.13-14.

13. Βλ. Norberto Bobbio, *Eguaglianza e Liberta*, Torino, 1995, Anthony Giddens, *Beyond Left and Right*, Polity Press, 1994, Monique Canto-Sperber, *Les règles de la liberté*, Plon, 2003. Η αναθεώρηση του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου, που ονομάζουμε *Κράτος Προνοίας*, όπως την εισηγήθηκε ο Anthony Giddens στην ομιλία του στην Αίθουσα Τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών στις 9 Μαρτίου του 2006, ακολουθεί αυτές ακριβώς τις κατευθυντήριες αρχές. Βλ. <http://www.koinoniapoliton.gr/site/>

14. Βλ. George Politis, *Bakunin's Social Philosophy*, Trafford Publishment, Canada & UK, 2006, pp. 93-94.

υλικής ιδιοκτησίας και, βεβαίως, το δικαίωμα της επιβίωσης ενός ανθρώπου, υπερβαίνει τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των άλλων. Απέριπτε μάλιστα, με κατηγορηματικό τρόπο, τη θέση κατά την οποία ένας άνθρωπος που έχει στερηθεί τα μέσα παραγωγής (τα οποία κατά τον Λοκ ο Θεός μοίρασε από κοινού σε όλους τους ανθρώπους) είναι δυνατό να εξαναγκασθεί στην υποταγή μέσω του ελέγχου αυτών των μέσων¹⁵.

Μπορεί λοιπόν να μη φταίει ο Μαρξ για την έκπτωση του σοσιαλισμού που κατάφεραν τα ανατολικά καθεστώτα —παρ' ότι Μπακούνιν και Καστοριάδης θα έσπευδαν να επιχειρηματολογήσουν για το αντίθετο. Αλλά είναι εξ ίσου βέβαιο, ότι δεν μπορεί να ευθύνεται ο Λοκ και ο φιλελευθερισμός για κάθε δυσχέρεια των δυτικών συστημάτων. Η φιλελεύθερη δημοκρατία έχει προφανώς τις αδυναμίες της, διαθέτει όμως κι ένα εξαιρετικό γνώρισμα: όπως χαρακτηριστικά έλεγε ο Καρλ Πόππερ, είναι το πολίτευμα εκείνο, όπου η κοινωνία μπορεί αναίμακτα να ξεφορτωθεί την κυβέρνησή της¹⁶.

15. Peter Laslett, (ed) *John Locke, Two Treatises of Government*, Cambridge, 1960, *First Treatise*, IV, 41-42.

16. Πρόκειται ασφαλώς για το θέμα που πραγματεύεται το κλασικό έργο του Ροππερ, *The Open Society and Its Enemies*, πρβλ. Καρλ Πόππερ, *Όλοι οι Άνθρωποι Είναι Φιλόσοφοι*, Εκδόσεις Μελάι, Αθήνα, 2003, σσ. 238-39.